

การศึกษาทางเลือก

ความหมาย

การศึกษาทางเลือก (Alternative Education) หมายถึงการศึกษาที่เน้นการพัฒนาความเป็นมนุษย์ของผู้เรียนไปพร้อมกับพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนและสังคม เป็นทางเลือกหนึ่งในการจัดการศึกษาสำหรับบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน สถาบันทางสังคม ภายใต้ปรัชญาการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเกิดความสุข เข้าใจธรรมชาติและตอบสนองความต้องการของผู้เรียนด้วยการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้กับเนื้อหาสาระของสิ่งที่เรียนรู้เข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม มีลักษณะนำไปสู่การปฏิบัติและสัมพันธ์กับชีวิตจริง

ความเป็นมา

ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ปรัชญาการศึกษาทางเลือกที่สำคัญสามแนวทางได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือ ปรัชญาการศึกษาแบบวอลดอร์ฟ (Waldorf) ของรู돌์ฟ สไตเนอร์ (Rudolf Steiner 1861-1925) ปรัชญาการศึกษาแบบมอนเตสซอรี (Montessori) ของมาเรีย มอนเตสซอรี (Maria Montessori 1870-1952) และปรัชญาการศึกษาแบบซัมเมอร์ฮิลล์ (Summerhill) ของอเล็กซานเดอร์ นีลล์ (Alexanders S. Neill 1883-1973) ปรัชญาการศึกษาแบบวอลดอร์ฟมองว่าการศึกษาเป็นการสร้างตัวตนของเด็กแต่ละคน เพื่อเข้าใจชีวิตและความสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างสมดุล จึงต้องให้การศึกษาแก่เด็กแบบองค์รวมทั้งสมอง จิตใจ และการกระทำด้วยมือ พัฒนาเด็กไปตามช่วงอายุ สร้างความสมดุลระหว่างวิชาการ ศิลปะและการฝึกฝนด้านการศึกษาปฏิบัติ เคารพในลักษณะปัจเจกของเด็กแต่ละคน เพื่อให้บรรลุศักยภาพสูงสุดของตนเองได้ โรงเรียนวอลดอร์ฟแห่งแรกเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1919 สำหรับลูกคนงานในโรงงานแห่งหนึ่งในประเทศเยอรมนีส่วนปรัชญาการศึกษาแบบมอนเตสซอรีมองว่าการศึกษาคควรเป็นการปลูกฝังให้

เด็กเจริญเติบโตไปตามความต้องการตามธรรมชาติของเด็ก จึงมุ่งเน้นจัดสภาพแวดล้อมและอุปกรณ์ให้เด็กได้มีอิสระในการเรียนรู้และทำงานด้วยตนเอง กิจกรรมที่เด็กทำจะต้องมีความหมายหรือมีการเรียนรู้แฝงอยู่ โรงเรียนที่ยึดแนวคิดแบบมอนเตสซอรีแห่งแรกตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1907 ในประเทศอิตาลี สำหรับปรัชญาการศึกษาแบบซัมเมอร์ฮิลล์เชื่อว่าเด็กเป็นสิ่งมีชีวิตที่ดี เด็กทุกคนเกิดมาพร้อมกับความฉลาด การศึกษาจึงต้องให้เสรีภาพกับเด็กในการเลือกเรียนรู้และพัฒนาตนเองตามที่เด็กต้องการ ซึ่งจะทำให้เขาสามารถพัฒนาตนเองได้มากที่สุด การเรียนเป็นการเลือกไม่ใช่การบังคับหรือทำให้กลัว โรงเรียนจึงต้องจัดสภาพแวดล้อมให้อึดและคุ้มครองการมีเสรีภาพของเด็ก โรงเรียนซัมเมอร์ฮิลล์ แห่งแรกก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1921 ในสหราชอาณาจักร

ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 70 ได้เกิดกระแสการเคลื่อนไหวต่อต้านการศึกษากระแสหลัก โดยจอห์น โฮลท์ (John Holt. 1923-1985) ซึ่งเป็นผู้เสนอแนวคิด un-schooling และเป็นผู้บุกเบิกและสนับสนุนการศึกษาแบบบ้านเรียน (Homeschooling) ในประเทศสหรัฐอเมริกา งานเขียนชิ้นสำคัญของโฮลท์ที่มีส่วนสนับสนุนการเคลื่อนไหว เช่น How Children Learn 1967, Instead of Education : Ways to Help People Do Things Better 1976, Teach Your Own 1981 นอกจากงานของโฮลท์แล้วยังมีงานเขียนที่ทำให้กระแสของการต่อต้านการศึกษากระแสหลักขยายตัวเพิ่มขึ้น เช่น งานของอิวาน อิลลิช (Ivan Illich. 1926-2002) เรื่อง Deschooling Society. 1970 งานของเปาโล แฟร์รี่ (Paueo Freire. 1921-1997) เรื่อง Education as the Practice of Freedom. 1967 และ Pedagogy of the Oppressed. 1968. งานของอดัม เคิล (Adam Curle 1916 -2006) เรื่อง Education for Liberation 1973

การศึกษาทางเลือกในประเทศไทยเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2522 เมื่อโรงเรียนหมู่บ้านเด็กก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็น บ้านและโรงเรียนสำหรับเด็กที่ถูกทารุณกรรม เด็กกำพร้า เด็กที่ถูกทอดทิ้ง เด็กที่ครอบครัวแตกแยกและเด็กที่มา จากครอบครัวยากจน โดยนำปรัชญาการศึกษาแบบ ชัมเมอร์ฮิลล์มาปรับใช้ร่วมกับหลักพุทธธรรมก่อน พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติจะมีผลบังคับใช้เมื่อ วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2542 มีโรงเรียนทางเลือก หลายแห่งก่อตั้งขึ้นด้วยปรัชญาและแนวทางในการจัดการ เรียนรู้ที่หลากหลาย ได้แก่ โรงเรียนสมบูรณวิทย์ โรงเรียนอนุบาลบ้านรัก โรงเรียนอนุบาลกรแก้ว โรงเรียน มีนประชาวิทยา โรงเรียนวรรณสว่างจิต โรงเรียน อนุบาลจันทร์เจ้า โรงเรียนทอสี โรงเรียนวนิษา โรงเรียนอมตยกุล โรงเรียนสัตยาไส โรงเรียนวัดหนอง ล่ม โรงเรียนอนุบาลยุวมิตร โรงเรียนปัญญาทัย โรงเรียนรุ่งอรุณ หลังพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติมี ผลบังคับใช้ มีโรงเรียนทางเลือกก่อตั้งเพิ่มขึ้นอีกหลาย โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนม่อนแสงดาวธรรมชาตวิทยา โรงเรียนปิติศึกษา โรงเรียนอนุบาลพลอยภูมิ โรงเรียน จิตตเมตต์ (ปฐมวัย) โรงเรียนแสนสนุกไตรทักษะ โรงเรียนสัมมาสิกขาสันตือโสภณ โรงเรียนตรุณสิกขาลัย โรงเรียนลำปลายมาศพัฒนา โรงเรียนเพลินพัฒนา โรงเรียนนานาชาติเมธา โรงเรียนบ้านกองมิ่งทะเล โรงเรียนอนุบาลช้างเผือก โรงเรียนบ้านอุ่มรัก โรงเรียน สยามสามไตร โรงเรียนมัธยมมีชัยพัฒนา โรงเรียนโຈะ มาโลลือหล่า ปัจจุบันโรงเรียนทางเลือก 12 โรงเรียน เช่น โรงเรียนรุ่งอรุณ โรงเรียนเพลินพัฒนา โรงเรียน วรรณสว่างจิต โรงเรียนตรุณสิกขาลัย โรงเรียนทอสี โรงเรียนสยามสามไตร โรงเรียนอนุบาลบ้านรัก โรงเรียน จิตตเมตต์ (ปฐมวัย) โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก โรงเรียนสัมมา สิกขาสันตือโสภณ โรงเรียนสัตยาไส และโรงเรียนเมธา ได้ รวมตัวเป็นเครือข่ายโรงเรียนไทยไทเพื่อร่วมกันพัฒนา การศึกษาไทยให้ออกจากข้อจำกัดเพื่อเปิดเผยและพัฒนา ศักยภาพของมนุษย์ (เครือข่ายโรงเรียนไทยไท. 2558)

นอกจากการจัดการศึกษาทางเลือกในระดับ การศึกษาขั้นพื้นฐานแล้ว ยังมีการจัดการศึกษาทางเลือก

ในระดับอุดมศึกษาด้วย เช่น สถาบันอาศรมศิลป์, สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชนหรือมหาวิทยาลัยชีวิต, วิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, วิทยาลัยสาวิกาสิกขาลัย

การศึกษาทางเลือกที่จัดโดยครอบครัวหรือกลุ่ม ครอบครัวหรือบ้านเรียน (Homeschool) เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2528 ก่อนพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติมีผล บังคับใช้เช่นเดียวกับการเกิดขึ้นของโรงเรียนทางเลือก และจำนวนครอบครัวที่จัดการศึกษาเพิ่มขึ้นหลัง พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติมีผลบังคับใช้ ต่อมาใน ปี พ.ศ. 2547 ได้มี ประกาศกฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิใน การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยครอบครัวแก่ผู้เรียน ข้อมูลจากการสำรวจของโครงการวิจัยการศึกษาทางเลือก : ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์ ที่ดำเนินโครงการระหว่าง วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 ถึง 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 พบว่าการศึกษาทางเลือกที่จัดโดยครอบครัว กลุ่มครอบครัวหรือเครือข่ายครอบครัวมีเกือบ 100 ครอบครัว กลุ่มครอบครัวหรือเครือข่ายครอบครัวที่จัด การศึกษาได้รวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ เช่น สมาคมบ้านเรียนไทย (Thai Homeschool) และปัจจุบันครอบครัวที่จัดการศึกษา เครือข่ายบ้านเรียนและสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาได้ก่อ รูปเป็น “ภาคีบ้านเรียน” เพื่อร่วมกันสนับสนุนการจัด การศึกษาโดยครอบครัว

การสร้างและสืบทอดองค์ความรู้โดยครูภูมิ ปัญญาพบได้ทั่วไปในทุกภูมิภาคของประเทศไทยในช่วง 3 - 4 ทศวรรษที่ผ่านมาเช่นเดียวกับการเรียนรู้ผ่าน กิจกรรมซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่กว้างขวางและหลากหลาย ที่สุด ปัจจุบันครูภูมิปัญญามักจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชั้นที่ชุมชน ของตนเอง เช่น ศูนย์เศรษฐกิจพอเพียงตนเองบ้านวัง ขาม อ.ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์, ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำลี้ อ.ลี้ จ.ลำพูน, ศูนย์ ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา อ.ชุมพวง จ.นครราชสีมา, ศูนย์เรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น “สวนลุงโชค” อ.วังน้ำเขียว

จ.นครราชสีมา, มหาชีวาลัยอีสาน อ.สตึก จ.บุรีรัมย์, สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน แม่ทา อ.แม่ทา จ.เชียงใหม่, ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช, ศูนย์เกษตรกรรม เพื่อสิ่งแวดล้อมชุมชนคีรีวง อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช นอกจากนั้นยังเกิดเครือข่ายครูภูมิปัญญาในองค์ความรู้ชุดเดียวกัน ในพื้นที่ใกล้เคียงกันหรือในภูมิภาคเดียวกัน เช่น เครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เครือข่ายพ่อครูแม่ครูภูมิปัญญาล้านนา 13 กลุ่มซึ่งจัดตั้งเป็น “โฮงฮอมผญา”

ในปี พ.ศ. 2553 เครือข่ายโรงเรียนไทยไท เครือข่ายการศึกษาทางเลือกในภูมิภาค โรงเรียนทางเลือก สถาบันอุดมศึกษาทางเลือก สถาบันที่จัดอบรมหลักสูตรเพื่อการพัฒนา เครือข่ายบ้านเรียน เครือข่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา กลุ่มเยาวชนเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ องค์กรพัฒนาเอกชนที่สนใจงานด้านการศึกษา ได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรประสานงานการศึกษาทางเลือกขึ้น มีสถานะเป็นสภาการศึกษาทางเลือก เพื่อมุ่งปฏิรูปการเรียนรู้เชิงรุก โดยเชื่อมโยงประสบการณ์การจัดการศึกษาทางเลือกสู่สถานศึกษาและหลักสูตรการศึกษาทุกรูปแบบ

การจัดการศึกษาทางเลือกในสังคมไทย

เนื่องจากการศึกษาทางเลือกมีรูปแบบที่หลากหลายทั้งด้านเนื้อหาและการจัดการเรียนรู้ โครงการวิจัยการศึกษาทางเลือก : ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์ จึงจำแนกการศึกษาทางเลือกออกเป็น 7 ฐานการเรียนรู้ ดังนี้

1. การศึกษาทางเลือกที่จัดโดยครอบครัว กลุ่มและเครือข่ายครอบครัว เป็นการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่พ่อแม่ ผู้ปกครองจัดขึ้นสำหรับเด็กที่เป็นสมาชิกในครอบครัว มีทั้งแบบที่นำเด็กออกจากโรงเรียนมาจัดการศึกษาเอง หรือมีข้อตกลงร่วมกับครอบครัวอื่นๆ หรือจัดร่วมกับโรงเรียนบางแห่งโดยจัดเป็นชั้นเรียนร่วมเฉพาะบางวิชา เป็นการจัดการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นใน

การจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสาระความรู้และกระบวนการจัดการเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มาตราที่ 23 และมาตราที่ 24 โดยออกแบบการศึกษาให้สอดคล้องกับปรัชญา ความเชื่อหรือจุดมุ่งหมายของครอบครัว, ความสามารถ ความสนใจ ความถนัดหรือธรรมชาติของผู้เรียนและบริบทของครอบครัว บางครอบครัวคำนึงถึงความสามารถทางวิชาการของผู้เรียนแต่ไม่ยึดตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ 8 กลุ่มสาระ แต่บางครอบครัวก็ยึดทุกมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด แผนการจัดการศึกษาของแต่ละครอบครัวจึงมีความหลากหลายทั้งด้านเนื้อหาและการจัดการเรียนรู้ ส่วนการประเมินผลใช้วิธีที่หลากหลายตามสภาพจริงอย่างต่อเนื่อง อาทิ การสังเกตของพ่อแม่ แบบบันทึกพัฒนาการ บันทึกการเรียนรู้ของลูก ชิ้นงาน แฟ้มสะสมผลงาน ทดสอบสาระความรู้บางเรื่อง สอบถามจากบุคคลใกล้ชิด เด็กปฐมวัยใช้แบบประเมินพัฒนาการของบ้านเรียนโดยปรับให้เหมาะสมกับการจัดการศึกษาของแต่ละครอบครัว และครอบครัวร่วมประเมินกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา การเลื่อนระดับการศึกษาสอดคล้องกับแนวทางตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

2. การศึกษาทางเลือกที่อิงกับระบบรัฐ เป็นการจัดการศึกษาของโรงเรียนในระบบที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานด้วยปรัชญาและนวัตกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมศักยภาพตามความแตกต่างของผู้เรียนเน้นความรู้เชิงประสบการณ์และการปฏิบัตินอกตำราเรียน ส่วนใหญ่ไม่จัดการศึกษาโดยยึดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 แต่ปรับหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ให้เข้ากับปรัชญาในการจัดการศึกษาของโรงเรียน โรงเรียนทางเลือกมีแนวทางในการจัดการศึกษาดังนี้ ด้านปรัชญาและจุดมุ่งหมาย โรงเรียนทางเลือกให้คุณค่าต่อความเป็นมนุษย์และความหลากหลาย เพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีอิสระทางปัญญา มีความสุขและความสร้างสรรค์ สามารถประสบความสำเร็จได้ตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพของผู้เรียนแต่ละคน

ด้านหลักสูตร โรงเรียนทางเลือกแบบ / ปรับหลักสูตร ให้มีความสมดุล ผสมผสาน ครอบคลุมองค์รวมทั้งหมด ของชีวิต ทั้งวิชาการและวิถีชีวิต ความรู้และคุณธรรม ภูมิปัญญาตะวันตกและตะวันออก ความเป็นสากลและ ความเป็นไทย บางโรงเรียนพัฒนาหลักสูตรตามแนว ปรัชญาการศึกษาใหม่ เช่น วอลดอร์ฟ นีโอ-ฮิวแมน นิสต์ (Neo-Humanist) แนวคิดการสร้างความรู้ใหม่ (Constructivism) พุทธธรรมประยุกต์ เรจจิโอ เอมีเลีย (Reggio Emilia) ศรีสัตยาไสบาบา ด้านการจัดการ เรียนรู้ เน้นวิธีการเรียนรู้มากกว่าความรู้ ให้ผู้เรียน สามารถเลือกใช้และก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของความรู้ ผู้เรียนสร้างทางเลือกและวิธีการเรียนรู้ของตนเองได้ เน้น การเรียนรู้จากความเป็นจริง นำไปใช้ในชีวิตจริงได้ มีความสุขในการเรียนจนเกิดความรักที่จะเรียนรู้ทั้งสิ่งที่ ชอบและไม่ชอบ เกิดความสามารถที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง และเรียนรู้ต่อเนื่องไปตลอดชีวิต ด้านการวัดและ ประเมินผล เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง ให้เห็น พัฒนาการตามสภาพจริง ผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ภายในตัวผู้เรียนอย่างตระหนักในความแตกต่างของ ทักษะ ปัญญา ความถนัด ความสามารถ ความสนใจ ตามธรรมชาติของผู้เรียน โดยใช้วิธีการและเครื่องมือที่ หลากหลาย ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อ นำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนเป็นรายบุคคล/กลุ่ม สร้างโอกาส ให้ทุกคนสามารถประสบความสำเร็จทางการศึกษาได้ตาม ศักยภาพของแต่ละคน

3. การศึกษาทางเลือกสายครุภูมิปัญญา ได้แก่ การจัดการเรียนรู้โดยมีพ่อครูแม่ครู ประชาชนชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้โดยอาจเป็นทั้งผู้จัด และผู้ถ่ายทอด ความรู้ หรือเป็นเพียงผู้ถ่ายทอดความรู้ ความรู้ที่ครุภูมิ ปัญญาถ่ายทอดมีเนื้อหาที่หลากหลาย มีทั้งที่จัดทำเป็น หลักสูตร เช่น หลักสูตรวิทยากรกระบวนการผู้นำการ เปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งพาตนเองและการพึ่งพากันเอง หลักสูตรการจัดทำแผนแม่บทชุมชน หลักสูตรการ พัฒนาอาชีพหลักและสร้างอาชีพเสริม หลักสูตรการจัด ศูนย์เรียนรู้ชุมชน หลักสูตรการพัฒนาองค์กรหลักสูตรวิถี ชีวิตชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง หลักสูตรการทำเกษตร

และการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง หลักสูตรการดำเนินชีวิต ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแบบมืออาชีพ หลักสูตร เส้นทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ความรู้ที่ถ่ายทอดเฉพาะเรื่อง เช่น ศิลปะการต่อสู้ของล้านนาโบราณ ฟ้อนเจิง ฟ้อนดาบ ตีกลองสะบัดชัย เครื่องเคลือบดินเผา เครื่อง เขิน ลงรัก เขียนชาด ชูดล่าย ของเล่นล้านนา ศิลปกรรม สลาล้านนาตามฮีตโดยฮอย โคมล้านนา ซอ พื้นเมือง ลำตัด หนังตะลุง ทอผ้า ทำกริช การแกะสลัก การทำเกษตรอินทรีย์ การแพทย์พื้นบ้าน การใช้สมุนไพร รักษาโรค การอ่านเขียนอักษรโบราณ การเลี้ยงวัว แพะ แกะครบวงจรโดยไม่กินหญ้า การเลี้ยงเป็ดและไก่ค้ออ่อน การทำไข่เค็มสมุนไพร การทำเตาแก๊สชีวภาพจากมูล สัตว์ การเลี้ยงปลาบ่อสามด้าน การทำอาหารปลา การทำ ปลาเค็มอบดิน การทำจุลินทรีย์หนอกกล้วย การเลี้ยง จุลินทรีย์ การทำปุ๋ยหมัก การเพาะเห็ดอบโอ่ง การทำ ฮอร์โมนเห็ด การทำน้ำมันไบโอดีเซล การทำน้ำส้มควัน ไม้ การทำน้ำยาล้างจาน เป็นต้น การจัดการเรียนรู้ของ ครุภูมิปัญญาเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ บอกเล่าและการ สาธิตหรือเป็นการจัดการเรียนรู้แบบ “ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เป็นตัวอย่าง”

4. การศึกษาทางเลือกสายศาสนธรรม เป็นการ จัดการเรียนรู้โดยนักบวชในศาสนา หรือผู้ปฏิบัติธรรม ให้แก่นักบวชหรือฆราวาสในสำนัก-นิกายนั้น ๆ หรือ ประชาชนที่สนใจทั่วไป โดยยึดหลักทางพุทธธรรมและ การพัฒนาคุณลักษณะภายในเพื่อไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ เนื้อหาสาระการเรียนรู้มีความแตกต่างไปตาม จุดเน้นของแต่ละสำนัก-นิกาย มีทั้งที่เคร่งครัดทางศีลและ ฝึกตนผ่านกิจการงานในวิถีชีวิต ได้แก่ สันตือโสภณ เน้น ปรัชญาพุทธและกระบวนการทางปัญญา ได้แก่ สอนโมกขพลาการม ประสมประสานทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิบัติแก่กันนักบวชหญิง ได้แก่ สาวิกาลิกขาลัย

5. การศึกษาทางเลือกที่เป็นสถาบันนอกระบบรัฐ เป็นการจัดการเรียนรู้ของกลุ่มการศึกษาที่จัดตั้งเป็น สถาบัน มีโครงสร้างการบริหาร คณะกรรมการ ระบบ การจัดการ มีการพัฒนาองค์ความรู้และยกระดับเป็น หลักสูตร กลุ่มเป้าหมายในการจัดการเรียนรู้มีทั้งบุคคล

กลุ่มและชุมชน ส่วนใหญ่ดำเนินการหรือได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน และบางสถาบันดำเนินการโดย นักวิชาการอิสระหรือครูภูมิปัญญา เนื้อหาและการจัดการเรียนรู้มีความหลากหลาย บางสถาบันพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนรู้อย่างเป็นของตนเอง บางสถาบันเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบการฝึกอบรม การประชุมเชิงปฏิบัติการ การแลกเปลี่ยนงาน การถ่ายทอดทักษะและประสบการณ์ เช่น สถาบันผ้าทอมือหรือ ภูฏาน เป็นสถาบันที่รวบรวมพ่อครูแม่ครูที่มีความรู้เกี่ยวกับการทอผ้า เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าด้วยมือแก่เยาวชนและผู้สนใจ รวมทั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านการออกแบบลวดลายผ้าทอโบราณและการพัฒนาการทอผ้าลวดลายใหม่ ส่วนสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นสถาบันที่จัดกระบวนการเรียนรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบตลาดที่เป็นธรรมโดยการฝึกอบรมที่ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน และสนับสนุนให้ผู้ผ่านการฝึกอบรมรวมกลุ่มและปฏิบัติจริงในครอบครัวไร่นา และชุมชน เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน เสนอศึกษาเป็นสถาบันที่จัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีจิตวิญญาณแบบองค์รวม เน้นเนื้อหาการกลับมาหาความสุขและความมั่นคงภายในแห่งชีวิตและสนับสนุนผู้เรียนให้ฝึกฝนตนเองในทุกด้านของชีวิต หลักสูตรการเรียนรู้ประกอบด้วย 6 หมวดวิชาคือ ชุมชนวิชาการเข้าใจและเปลี่ยนแปลงตัวเอง สร้างสรรค์สัมพันธภาพ เข้าใจธรรมชาติ เข้าใจสังคม เข้าถึงความงาม และวิธีการแสวงหาความรู้

6. การศึกษาทางเลือกกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม เป็นการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมที่มีความหลากหลายตามบริบทของชุมชน การจัดกิจกรรมมีความต่อเนื่องและมีการรวบรวมองค์ความรู้และยกระดับความรู้เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อมา ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมด้านการงานอาชีพ เช่น กลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมด้านการเกษตร การเพิ่มผลผลิต การแปรรูป การเลี้ยงสัตว์ เหล้าพื้นบ้าน กิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสวัสดิการชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ กิจกรรมการฟื้นฟู

สืบทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เช่น การรักษาด้วยสมุนไพร หมอเมือง กิจกรรมการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมกระบวนการเรียนรู้เพื่อเรียนรู้ เพื่อแก้ไขปัญหา ผ่านการปฏิบัติ การสาธิต การทดลอง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฝึกอบรม กลุ่มกิจกรรมการเรียนรู้เหล่านี้บางกลุ่มมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือข้ามกลุ่มข้ามชุมชน เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เครือข่ายหมอเมือง-สมุนไพร เครือข่ายเหล่าพื้นบ้าน

7. การศึกษาทางเลือกผ่านสื่อการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ ทั้งที่ผ่านสื่อมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ สื่อชุมชน อินเทอร์เน็ต ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สถานที่ท่องเที่ยว หรือแหล่งเรียนรู้ เช่น นิตยสารสารคดี ซึ่งเป็นนิตยสารที่นำเสนอสาระที่มีความหลากหลายครอบคลุมทั้งเรื่องธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ ชีวิต ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่ริเริ่มและดำเนินการโดยบุคคล ชุมชนหรือมูลนิธิ เช่น พิพิธภัณฑ์ชาวบ้านชุมชนวัดเกต จ. เชียงใหม่ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี จ. พิษณุโลก พิพิธภัณฑ์ยี่สาร จ. สมุทรสาคร

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกับการศึกษาทางเลือก

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 เป็นกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติที่บัญญัติขึ้นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มีการแก้ไข 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2545 และครั้งที่สองเมื่อปี พ.ศ. 2553 แต่การแก้ไขทั้งสองครั้งเป็นการแก้ไขบทบัญญัติด้านการบริหารและการจัดการศึกษาในส่วนรัฐ ด้านมาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษาและบทเฉพาะกาลบางมาตรา ส่วนบทบัญญัติด้านหลักการ ระบบการศึกษาและแนวทางการจัดการศึกษาไม่ได้มีการแก้ไข บทบัญญัติส่วนที่สอดคล้องและส่งเสริมการจัดการศึกษาทางเลือกซึ่งมี

หลายมาตรการไม่ได้มีการแก้ไข โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. บทบัญญัติที่สอดคล้องกับปรัชญาและเป้าหมายในการจัดการศึกษาทางเลือก ได้แก่ บทบัญญัติในมาตรา 6 และ 22 มาตรา 6 การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

มาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ

2. สิทธิในการจัดการศึกษาทางเลือกได้รับการรับรอง ทั้งนี้เพราะพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กำหนดให้สิทธิของประชาชนและทุกภาคส่วนในสังคมที่จะจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานได้รับการรับรอง ดังบทบัญญัติในมาตรา 8 (2) และ มาตรา 12 และกำหนดให้รัฐมีหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของทุกภาคส่วนในสังคมตามบทบัญญัติในมาตรา 38

มาตรา 8 (2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

มาตรา 12 นอกเหนือจากรัฐ เอกชน ใ้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 38 ในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษา ให้มีคณะกรรมการและสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา มีอำนาจหน้าที่ในการกำกับดูแลสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและสถานศึกษา ระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา รวมทั้งพิจารณาการจัดตั้ง ยุบ รวมถึงเลิกสถานศึกษา ประสาน ส่งเสริม

และสนับสนุนสถานศึกษาเอกชนในเขตพื้นที่การศึกษา ประสานและส่งเสริมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษาสอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย รวมทั้งการกำกับดูแลหน่วยงานด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมในเขตพื้นที่การศึกษา

3. บทบัญญัติที่ส่งเสริมแนวทางในการจัดการเรียนรู้ของการศึกษาทางเลือกได้แก่ บทบัญญัติ ในมาตรา 23 และ 24

มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญ ทั้ง ความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

(1) ความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(2) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน

(3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา

(4) ความรู้ และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง

(5) ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

(2) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา

(3) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น และทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

(4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา

(5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และ อำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ

(6) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดา มารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

นอกจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 แล้วรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ยังมีบทบัญญัติที่กำหนดให้รัฐมีหน้าที่คุ้มครองและส่งเสริมการศึกษาทางเลือกไว้ในมาตรา 49 วรรค 3 ความว่า ...การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพหรือเอกชน การศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ย่อมได้รับความคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐ...

สรุป

การจัดการศึกษาทางเลือกต้องมีความหลากหลาย เพราะการศึกษาต้องตั้งอยู่บนฐานชีวิตและวัฒนธรรม รวมทั้งต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความหลากหลายการจัดการศึกษาจึงต้องหลากหลายและยืดหยุ่นไปตามวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเด็นปัญหา ความถนัด ความพร้อม และหรือความสนใจของผู้เรียน ต้องสร้างวิถีการเรียนรู้ที่หลากหลาย การเรียนรู้ต้องบูรณาการในองค์รวมของชีวิต ต้องเรียนรู้จากความเป็นจริง นำไปใช้ได้ในชีวิตจริงและเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต การศึกษาทางเลือกจึงเป็นนวัตกรรมในการจัดการศึกษาที่ไม่เพียงตอบสนองผู้เรียนบางกลุ่มหรือบางชุมชนเท่านั้น หากแต่ยังสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่มุ่งออกแบบให้การศึกษาเป็นไปเพื่อพัฒนามนุษย์และสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม

พรใจ ลีทองอิน

บรรณานุกรม

- การประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านปี 2551. (2552). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ข้อเสนอเพื่อพิจารณาเรื่องการศึกษาทางเลือก: จุดยืนและบทบาทของการศึกษาทางเลือกในปี พ.ศ. 2553. (2558). สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2558, จาก http://www.plearnpattana.ac.th/cm/2553/menuleft/network/individual/individual_school.pdf.
- เครือข่ายบ้านเรียน, สืบค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.homeschoolnetwork.org/>
- เครือข่ายโรงเรียนไทยไท, เจตนารมณ์เครือข่ายโรงเรียนไทยไท, สืบค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2558, จาก <https://thaitaischools.wordpress.com/>.
- ปกป้อง จันวิทย์ และสุนทร ตันมันทอง. (2555). โรงเรียนทางเลือกกับทางเลือกของประชาชน. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2554 “ยกเครื่องการศึกษาไทย : สู่อุทิศศึกษาที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืน” (Revamping Thai Education System : Quality for All) หัวข้อที่ 4 จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา สำนักงานปฏิรูป และมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- รัตนา โตสกุล และคณะ. (2548). เติบโตที่ก้าว กินข้าวที่ละคำ : ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน. ขอนแก่น : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขภาคอีสาน สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- รายงานการวิจัย ภาคีบ้านเรือน การจัดการศึกษาร่วมกันระหว่างครอบครัว สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และเครือข่าย. (2550). กรุงเทพฯ : บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด.
- โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ความเป็นมา, สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2558, จาก <http://ffc.or.th/ffcmbd/about.php>.
- ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคใต้. สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://chm-thai.onep.go.th/chm/data_province/ranong/images/pdf/J02.pdf.
- สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน. สืบค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2558, จาก <http://northnetthailand.org/isac>.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). การจัดการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่องการพัฒนาการศึกษาทางเลือก ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ ห้องภาณุรังษี.
- สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ศูนย์เรียนรู้และแนวความคิดของปราชญ์ชาวบ้านหลักในภาค

- ตะวันออก เอเชียเหนือ. สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก [http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news_academic /data_0346101111.pdf](http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news_academic/data_0346101111.pdf).
- สุชาติ จักรพิสุทธิ์. (2547, มิถุนายน-สิงหาคม). “การศึกษาทางเลือกของชุมชน,” *วารสารศึกษาศาสตร์ มข.* 27(4) : 18-23.
- สุชาติ จักรพิสุทธิ์ และคณะ. (2548). *การศึกษาทางเลือก : โลกแห่งการเรียนรู้นอกโรงเรียน.* เรียบเรียงจากโครงการวิจัย การศึกษาทางเลือก : ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และคณะผู้วิจัย. “การศึกษาไทยทางเลือกในอนาคต,” *มูลนิธิ 50 ปี ธนาคารแห่งประเทศไทย.*
- เสมสิกขาลัย, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก <http://semsikkha.org/tha/index.php/> เสมสิกขาลัย.
- อมรวิชัย นาคทรพรพ. *รายงานการวิจัย “การจัดการศึกษาโดยครอบครัว” (Home School) ประสบการณ์ของนานาชาติ.* สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- Freire, Paulo**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Paulo_Freire.
- Holt, John**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก [http://en.wikipedia.org/wiki/John_Holt_\(educator\)](http://en.wikipedia.org/wiki/John_Holt_(educator)).
- Illich, Ivan**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Illich.
- Montessori, Maria**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Maria_Montessori.
- Neill, A.S.**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://en.wikipedia.org/wiki/A.S_Neill.
- Reggio_Emilia_approach**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558. จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Reggio_Emilia_approach.
- Ron, Miller.** *A Brief History of Alternative Education.* สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2558. จาก <http://southerncrossreview.org/55/miller-education.html>.
- Steiner,Rudolf**, สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Steiner.